

Ф.А. Моїсєєва, В.А. Усачов

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ЯК ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається поняття і зміст культури як універсальне ставлення людини до світу, через яке вона сприймає і створює цей світ. Підкреслюється динамічний характер культури, який сприяє розвитку творчих сил людини і здібностей в ході свідомої діяльності особи. Багатство змісту культури, різноманітність форм її історичного руху, внутрішня суперечність культурних цінностей і норм породжує необхідність аналізу людського чинника в культурній динаміці. Об'єднуючи і надихаючи людей, культура дає їм не тільки загальний спосіб збагнення світу, але і спосіб взаємного розуміння і співпереживання, мову для виразу і самовираження. Культура є продуктом людської творчості і сама творить людину. Саме через культуру людина відкриває і змінює світ і саму себе.

Ключові слова: культура, суспільство, самореалізація, соціальний розвиток, людина, діяльність, суспільний, матеріальний, особа, духовний процес.

Культура як вид людської діяльності у всьому її різноманітті і багатозначності істотноше чим інші види формує творчу природу людини, її здатність конструктивно міняти світ і робити його кращим. Із зростанням авторитету та інтересу до культури, вона стала центром уваги на духовній, інтелектуальній і політичній карті світу. На наш погляд, вона повинна стати ефективним засобом консолідації і формування цивільного суспільства не тільки нашої країни, але і всього світу. Культура повинна стати для кожного суспільства, влади і громадян, як суб'єктів культурного життя, головним орієнтиром і інструментом у досягненні єдиної мети – світового розвитку і прогресу, мирного співіснування і співпраці держав. Від того, в якому стані знаходиться культура, від її розвитку залежить інтелектуальний потенціал не тільки окремої особи, але і всього народу, залежить розвиток всього людства. Як писав учений і філософ А.Ф. Лосев «культура є гранична спільність всіх основних шарів історичного процесу» [1]. Вона є постійно еволюціонуючим соціальним організмом, який росте і дихає, живе і видозмінюється. Суспільство, поза сумнівом, проявляє і усвідомлює себе в культурі. Тільки тоді суспільство стає цивілізованим, коли ставить культуру на перше місце у своєму розвитку, надає людині можливість і право на розвиток і творчість, дає можливість відчутти себе її творцем, самостверджуючись і творчо всебічно розкриваючи себе.

Мета даної статті – розглянути культуру як процес розвитку людського суспільства, де культура є продуктом людської творчості, через яку людство відкриває та змінює світ і самих себе.

Культура є продуктом діяльності людини, що творить, і творчою сукупністю всіх видів перетворювальної діяльності людини і суспільства, результатом їх діяльності. Культура виникла під впливом суспільних потреб і запитів. Людське суспільство потребувало передачі і закріплення духовних цінностей, і культура стала тим кумулятивним засобом збереження накопичених духовних цінностей, що прийняв стійкий характер.

Коли ми говоримо про культурний показник, або культурну зрілість людини, ми усвідомлюємо, що немає і не може бути у суспільстві людини, яка за певними віковими ознаками має досягнути і користуватися культурними цінностями у такий спосіб, щоб самостверджувати себе і не заважати іншим людям – і в плані міжлюдських стосунків, і в плані ставлень, оцінок процесів, які відбуваються у суспільстві. Ми можемо сказати, що основоположними чинниками культури людини є два важливі складники: інтелект людини і почуття людини.

Через культуру людина ототожнює себе з кращими представниками народу, відчуває свою причетність до його найвищих злетів моралі, етики та естетики, відчуває гордість за націю, патріотичні почуття. Як вид людської діяльності культура, куди як суттєвіше від інших видів, формує творчу природу людини, її здатність конструктивно змінювати світ і, власне, робити його кращим. Ми приєднуємось до тези академіка М.Г. Жулінського, що єдиним критерієм розвитку суспільства, його поступу, його досягнень є культура – культура людини, культура особистості, яка зумовлює всі сфери людської свідомості та абсолютно всі чинники розвою у суспільстві [2].

Відношення до культури, її розуміння змінювалося впродовж всього історичного процесу розвитку людського суспільства. Одні протиставляють культуру цивілізації, інші говорять про ідентичність цих понять, треті наділяють культуру вузько буденним сенсом, але всі указують, поза сумнівом, на важливе значення культури в розвитку людського суспільства. Будь-яке уявлення про культуру має право на існування, якщо воно не спростовує всі інші, оскільки лише сукупність всіх думок і уявлень складає єдине уявлення про значущість культури в розвитку людського суспільства. Свій внесок до вивчення культури внесли такі учені, філософи і мислителі, як В.С. Біблер, А.І. Арнольд, С.Н. Іконнікова, В.І. Вернадській, Ю. Лотман, Ч. Моріс, М. Бубер, Р. Якобсон, І. Гердер, В.М. Межуєв, К. Гельвецій, М.К. Мамардашвілі, М. Хайдеггер, М.М. Бахтін, О. Шпенглер, Хосе Ортега-і-Гассет, Н. Данілевський, А. Вежбіцька, А.Ф. Лосев, Э.В. Ільєнкова і багато інших. У своїх дослідженнях вони відзначають, що культура є поняттям багатограним, таким, що зачепає всі сфери життєдіяльності людини, її діяльність у всіх областях буття і свідомості, будучи процесом розвитку і вдосконалення, – це сукупність устремлень, «то, до чого прагне людина», мріючи про «духовний притулок» [3].

Культура невід'ємна від людського суспільства, в якому зароджується і формується, де відбувається її безперервний розвиток. Культура характеризує стан і окремої людини, і цілого суспільства, будучи продуктом сумісної життєдіяльності людей, системою узгоджених способів колективного існування, діяльності і взаємодії, позначень і оцінок. Культуру можна представити як майстерню, в якій створюється система цінностей, збираються разом найбільші досягнення людства у сфері мистецтва, науки, літератури і філософії, етики і релігії з глибокої старовини і до наших днів. Вона включає і все нове, що створене за останній час, що ще не встигло пройти перевірку часом і широко розповсюдитися. Культура охоплює як минуле, так і сьогодення, і навіть заглядає в майбутнє. Культурні цінності формувалися на основі певних видів поведінки і досвіду людей. Навіть поширені побутові фрази про культурних і некультурних людей засновані на досвіді, який ми одержуємо від життя. Культурі ми навчаємося, і нас навчають культурі. Починаючи з юного віку нас виховують, пояснюють норми і правила поведінки, розкривають світ і учать нас, як нам жити і поводитися в суспільстві. Накопичений з роками досвід ми передаємо іншим поколінням, щоб вони перейняли його і надалі доповнили своїм досвідом.

Культура є невід'ємною умовою розвитку людства, і в той же час крапкою відліку його існування. Культура неможлива там, де немає людини, а людина неможлива там, де немає культури. Функції, які вона виконує, є основоположними. В першу чергу, культура задовольняє духовні потреби людини, які стали набагато важливішими за природні, матеріальні потреби. Культура стала невід'ємною частиною нас самих, координуючи в Першу задачу вона вирішує за допомогою традицій, які передаються з покоління до покоління, об'єднують людей, включають їх в історію. Динаміка підтримується за допомогою постійних творчих інновацій. Культура відрізняється здібністю до трансформації, дифузії, і в той же час спадкоємністю. Безпосередньо беручи участь у розвитку особи людини, культура здатна регулювати і поведінку людини. Спираючись на ті або інші моральні засади, норми і цінності, виховання, ми робимо свій вибір, здійснюємо певні вчинки. Більшість оцінних думок засновані на культурних цінностях. Культура настільки

багатогранна, що люди можуть знайти себе в ній незалежно від світоглядів, національностей і виховання. Вона також укріплює солідарність між людьми, формує відчуття приналежності до певної групи, сприяючи зміцненню зв'язку поколінь і розділенню людей на тих, чий погляд ми розуміємо, і тих, кого ми не сприймаємо, які є нам чужими. І проте, ми можемо проявляти симпатію до абсолютно незнайомої нам людини, що говорить про згуртованість суспільства за допомогою культури.

Людина наділяє певним культурним змістом весь світ, і світ виступає для неї у своїй універсальній людській значущості. А інший світ людині просто не потрібний і не цікавий. Н.А. Мещерякова виділяє два результатних типи ціннісного відношення – світ може виступати по відношенню до людини як «своє» і як «чуже» [4]. А культура і є тим універсальним засобом, за допомогою якого людина робить світ «своїм», перетворюючи його, за висловом М. Бубера, в «Будинок людського буття» [5, с. 82]. Весь світ, таким чином, перетворюється на носія людського змістоутримання, у світ культури. Весь світ людини належить культурі, тому що їй віддана частинка людської душі, тому що вона несе людський сенс. Якби не було цього сенсу, то людина б не задивлялася на красу природи, письменники і поети не писали б свої красиві твори і вірші, а учені не віддавали б вивченню навколишнього світу всі сили своєї душі і, отже, не здійснювали б найбільших відкриттів. Культура стала універсальним засобом творчої самореалізації людини через прагнення затвердити весь сенс людського життя у співвіднесенні його з сенсом сущого. Культура з'явилася перед людиною як світ, який дає їй сили, надихає і об'єднує людей в співтовариство. Даний смисловий світ, світ культури, передається з покоління в покоління, як вже указувалося вище, і визначає спосіб буття і світовідчування людей. Об'єднуючи і надихаючи людей, культура дає їм не тільки загальний спосіб збагнення світу, але і спосіб взаємного розуміння і співпереживання, мову для виразу якнайтонших рухів душі. Культура історично сформувалася як спосіб духовного освоєння дійсності, духовного світовідчування людини, процесу розвитку духовного початку людського суспільства, «як природно-історичний прояв життя на нашій планеті» [6, с. 61]. Вона характеризується здатністю продукувати, зберігати і транслювати духовні цінності різних форм і типів. Головною функцією культури стало збереження і відтворення сукупного духовного досвіду, збагачення і передача його іншим поколінням людства. Продукуючи духовні цінності, культура створила для людини певну систему комунікацій, яка здійснює обмін і взаємодію учасників культурного процесу.

Культура забезпечує взаємодію людей через цінності, інтегруючи суспільство, підтримує і розвиває його цілісність. Виконуючи дану роботу, культура здійснює соціалізацію людини, пропонуючи їй норми і зразки поведінки, що відрізняються від норм поведінки тварин. Також культура виконує роль суспільної пам'яті. Вона створює заходи і засоби збереження і накопичення досвіду духовної діяльності людини. Завдяки здатності відчуття себе в світі духовних цінностей, людина з необхідністю занурює свою індивідуальність у культуру як у загальнолюдську пам'ять, що відобразила розвиток духовності в результатах подій культурного характеру, і, звертаючись до неї як до живого дзеркала, що говорить, творить свою особу і свій образ [7, с. 181]. Культура є не лише пам'яттю людства про самого себе, але пам'яттю, що знаходиться в русі.

Багато сучасних дослідників вважають, що культура виникла, перш за все, під впливом суспільних запитів і потреб. Суспільство потребувало закріплення і передачі духовних цінностей, які поза суспільними формами життєдіяльності людини могли б загинути разом з автором цих цінностей. Суспільство додало процесу творення цінностей стійкий характер. У суспільстві стало можливим накопичення цінностей, культура стала набувати кумулятивного характеру, що і привело до можливості подальшого всестороннього розвитку людського суспільства.

Слід також відзначити, що культура забезпечила адаптацію людини до навколишнього середовища, можливість і здатність прилаштуватися, пристосовуватися до навко-

лишнього світу, дала їй можливість також пристосувати навколишнє середовище до себе, змінити його відповідно до своїх потреб, і зараз навколишній світ несе на собі відбиток людської праці, розуму і бажань. Як відзначав В.М. Межуєв, культура є людським відношенням до природи, що виникає в ході історії, і що повністю розкривається на її певному ступені [8]. Розвиток культури все більшою мірою забезпечує людям безпеку і комфорт. Збільшується ефективність праці, перемагаються невиліковні хвороби, росте тривалість життя. Але, з іншого боку, чим вище стає захищеність людей від природних небезпек, тим ясніше виявляється, що головним ворогом людини є вона сама. Винищення природи, отруєння навколишнього середовища відходами виробництва, війни і реїгійні розбрати є зворотною стороною культурного прогресу, і дана небезпека посилюється із зростанням технічного розвитку суспільства. Людство повинне в даній ситуації удосконалювати свою власну природу, своє внутрішнє духовне життя. Майбутнє людства цілком і повністю визначається тим, в якому напрямі і як воно розвиватиме свою культуру. Людина є критерієм розвитку культури. Культура суспільства буде розвинена настільки, наскільки розвинена людина, наскільки вона здатна удосконалюватися і розвиватися, – це сукупність її духовних і матеріальних цінностей.

Культура створює певні закони, згідно з якими ми живемо. Але неможливо просто узяти і навчитися культурі, – це те, що створюється нами самими, нашим духом, нашими прагненнями до кращого. Письменник і прозаїк Ф.А. Іскандер сказав: «Культура – це не кількість прочитаних книг, а кількість зрозумілих» [9].

З вищесказаного можна зробити висновок, що культура з одного боку, є важливою складовою суспільства, а з другого – це феномен, який гарантує разом з іншими соціальними цінностями, суспільний порядок і взаємопорозуміння в суспільстві. Вона реалізується як гарант суспільного порядку і взаємного порозуміння. Слід відмітити, що важливим проявом культури є відповідальність. На думку О. Траверсе, відповідальність особистостей перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів і правових норм, які виражають суспільну необхідність [10]. Відповідальність як одна з рис розвитку культури у суспільстві, формується у процесі спільної діяльності в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, норм і правил.

Культура одночасно є і умовою, основою людської діяльності, і полем, де вона реалізується, і її результатом. Культура – це особливе явище, в якому існує «людське» як таке. З цього погляду вона виявляється особливим зрізом абстракції з реального суспільно-історичного процесу формування людинотворчого змісту [11]. Культура є результатом, показником розвитку і практичної реалізації можливостей людини. Це те, що французький культуролог Ален де Бенуа назвав «специфікою людської діяльності. Це те, що характеризує людину як вид. Даремні пошуки людиною культури, саму появу її на арені природної історії слід розглядати як культурний феномен» [12].

У культурі об'єднуються сутність предмета, логіка його існування, сама ідея предмета, виражається єство людини, сенс її буття і значення. Ось чому культура нерозривно пов'язана з процесом розвитку суспільства. Культура є не лише полем людських значень, не лише умовою та результатом людської діяльності. Як уособлення людських смислів вона накопичує в собі, передусім, ідеальне, смисложиттєве. Культура кристалізує не стільки зміст предмета, скільки його функціональне призначення. Це означає, що в культурі опредметнюються, насамперед, способи людської діяльності [13]. Вони діють тоді, коли людська діяльність залучає предмет культури у своє поле, розкриваючи його ідеальний зміст, призначення. Ось чому культура за своєю сутністю виявляє власну здатність бути своєрідною соціальною спадковістю суспільства, виступати універсальним механізмом у складному взаємопереході сутнісних сил людини родового та індивідуального рівнів. Культура є своєрідним передавачем втіленої в її формоутвореннях людської сутності, що має бути враховано в процесі розвитку суспільства, – це чітко скерована позиція суспільства, коли саме підпорядкування природи людині в матеріальній та

духовній сферах підтримує такий стан суспільства, який гармонізує взаємовідносини між людьми і природою, а також забезпечує гармонійну рівновагу відносин між людьми, їх різних матеріальних і духовних цінностей. Культура є розвитком духовно-практичних здібностей і потенцій людини, їх втіленням в індивідуальному розвитку людей, що тягне за собою розвиток всього людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лосев А.Ф. Дерзання духу / А.Ф. Лосев // Філософія культури. – М. : Республіка, 1988. – 218 с.
2. Жулінський М.Г. Заявити про себе культурою : тези трибунні, позатрибунні, а також роздуми і сповіді за парадною завісою / Жулінський М.Г. – К. : Генезис, 2001. – 646 с.
3. Хосе Ортега-і-Гассет. Дегуманізація мистецтва / Х. Ортега-і-Гассет // Вибрані праці. – М. : Спб., 1997. – 384 с.
4. Мещерякова Н.А. Наука в ціннісному вимірюванні / Н.А. Мещерякова // Свободна думка. – 1992. – № 12. – С. 34-44
5. Бубер М. Я і Ти / Бубер М. – М. : Наука, 1993. – С. 82.
6. Вернадський В.І. Філософські думки натураліста / Вернадський В.І. – М. : Наука, 1988. – 61 с.
7. Кругліков В.А. Пространство і час «Людини культури» / В.А. Кругліков // Культура, людина і картина світу. – М. : Наука, 1987. – 181 с.
8. Межуєв В.М. Культура як проблема філософії / В.М. Межуєв // Культура і природа в аспекті сучасності. – М. : Наука, 1987. – 310 с.
9. Іскандер Ф.А. Роздуми письменника. Публіцистика / Ф.А. Іскандер // Ласточкино гніздо. – М. : Фортуна, 1999. – 342 с.
10. Траверсі О. Соціальна відповідальність як змістовна складова політичного лідерства і політичного керівництва / О. Траверсі // Чоловік і політика. – К., 2004. – № 5. – С. 127-133.
11. Іконнікова С.Н. Діалог про культуру / Іконнікова С.Н. – Л. : Наука, 1987. – 47 с.
12. Алєн де Бенуа Моделі культури / А. Бенуа. – М. : Наука, 2006. – Т. 5. – 353 с.
13. Кострюков С.В. Культура як матриця виховання особи / С.В. Кострюков // Видавничий центр КНЛУ. Альманах Актуальні філософські і культурологічні проблеми сучасності. – К., 2009. – 309 с.

Ф.А. Моїсеєва, В.А. Усачев

Осмысление культуры как процесса развития человеческого общества

В статье рассматривается само понятие и содержание культуры как универсальное отношение человека к миру, через которое человек воспринимает и создает этот мир. Подчеркивается динамичный характер культуры, способствующий развитию творческих сил и способностей человека в ходе сознательной деятельности личности. Богатство содержания культуры, разнообразие форм ее исторического движения, внутренняя противоречивость культурных ценностей и норм порождает необходимость анализа человеческого фактора в культурной динамике. Объединяя и вдохновляя людей, культура дает им не только общий способ постижения мира, но и способ взаимного понимания и сопереживания, язык для выражения и самовыражения. Культура является продуктом человеческого творчества и сама творит человека. Именно через культуру человек открывает и изменяет мир и самого себя.

Ключевые слова: культура, общество, самореализация, социальное развитие, человек, деятельность, общественный, материальный, личность, духовный процесс.

F.A. Moiseeva, V.A. Usachev

Comprehension of Culture as a Process of Human Society

It is examined the concept and the idea of culture as a universal relation of a human to the world, through which one perceives and creates this world. It is emphasized the dynamic nature of culture, promoting the development of human creative power and abilities in the individual conscious activity. The wealth of cultural content, the diversity of its historical movement, the internal contradictions of cultural values and norms generates a necessity of the human factor analysis in the cultural dynamics. Culture gives people not only a common way of comprehension of the world, uniting and inspiring them, but also a way of mutual understanding and empathy, the language for the expression and self-expression. Culture is a product of human creativity and it itself creates the human being. People open and change the world and themselves through the culture.

Key words: culture, society, self-realization, social development, human, activity, social, physical, personality, spiritual process.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2013.